

Een feestelijke polyfonie van moraalwetenschappen

Een vooruitblik naar aanleiding van de 60^{ste} verjaardag van de opleiding Moraalwetenschappen aan de Universiteit Gent

Michiel De Proost¹

1. Inleiding

Op woensdag 16 oktober 1963 opende rector Bouckaert de afdeling “moraalwetenschap”² aan wat toen de Rijksuniversiteit Gent heette. Het geesteskind van wijlen Leo Apostel en Jaap Kruithof. We zijn in 2023 zestig jaar later en dit lijkt een gepast moment om vooruit te blikken. De relevantie van “de kritische Blandijn” is door andere onderzoekers al grondig toegelicht (De Cock 2003; Claes & Weber 2016; Deneckere 2018; Coene 2018), maar de vraag rijst of er nog een toekomst is voor het unieke project van een moraalwetenschap. Er bestaan pogingen om haar te begraven als een mislukking of restant van een verleden maatschappelijke en academische strijd (Dewulf 2022). Verder staat de opleiding voor een personeelwissel. Twee sleutelfiguren, Freddy Mortier en Guido Pennings, die de afgelopen jaren hun stempel hebben gedrukt op de ontwikkeling van de opleiding, gingen in oktober 2023 op emeritaat. En zo dringen zich nog andere vragen op: Zal deze wissel zorgen voor een nieuwe wending binnen de opleiding? Is het überhaupt wenselijk om een wending te verwachten aangezien het moraalwetenschappelijk programma misschien meer baat zou hebben bij continuïteit?

Er is ook nog een persoonlijke confessie bij het opzet van deze tekst; als novice aan de Blandijn die in het academiejaar 2022/23 de taak had om de vakken van professor Provoost te doceren, viel het mij op dat de huidige “moralisten”³ soms

-
1. Michiel De Proost is postdoctoraal onderzoeker in het Bloethics Institute Ghent (BIG) van de Universiteit Gent. Contact: michiel.deproost@ugent.be. Dit artikel is vrij beschikbaar volgens de bepalingen van de Creative Commons licentie Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgelideWerken (BY-NC-ND).
 2. In de beginjaren van de opleiding werd er consequent gesproken over “moraalwetenschap”. De vakgroep heet nog steeds Wijsbegeerte en Moraalwetenschap (enkelvoud). Een aantal jaren geleden zijn de opleidingen aan de VUB en UGent naar de meervoudsvorm overgegaan en uniform gemaakt.
 3. “Moralist” is een concept dat gebruikt werd door Apostel in zijn tekst *Pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap* om de studenten binnen de opleiding te beschrijven.

moeilijkheden hadden met het definiëren van hun opleiding binnen de microkosmos van de Blandijn en het breder universitaire landschap. Een twijfel die ik kon begrijpen aangezien er ook bij mezelf steeds terugkerende vragen opkomen zoals: hoe gaat men voorbij het spanningsveld dat bestaat tussen moraal, ethiek en wetenschap? Welke methodologieën zijn geschikt om bruggen te slaan tussen het normatieve en descriptieve? In hoeverre moet de moralist, om het met de woorden van Apostel te zeggen, gericht zijn op handelen en actie?

Doorheen de jaren vonden verschillende verschuivingen in het curriculum van de opleiding plaats. Vandaag bestaat de bacheloropleiding uit een basisopleiding waarbij hedendaagse moraaltheorieën uitgebreid aan bod komen. Daarnaast worden een aantal hulpwetenschappen bestudeerd (zoals biologische, sociologische en psychologische aspecten van de mens) en zijn er vakken voorzien die de studenten specifieke moraalwetenschappelijke onderzoeksvaardigheden bijbrengen (zoals “inleiding tot het moraalwetenschappelijk onderzoek”, “praktijk van het moraalwetenschappelijk onderzoek” en het “integratieseminarie moraalwetenschap”). Er is ook ruimte voor een persoonlijke invulling via een minor van 15 studiepunten.

De zes professoren die in het academiejaar 2022/23 aan de opleiding verbonden waren zocht ik op voor een dialoog: Freddy Mortier die in 1981 startte met een doctoraat onder begeleiding van Jaap Kruithof en diens positie als docent heeft overgenomen in 1995; Tom Claes, ooit doctorandus bij Vermeersch en sinds 1999 vast aangesteld als professor; Guido Pennings die in 2003 de vakken overnam van Hugo Van den Enden; Sigrid Sterckx (gedoctrineerd bij Etienne Vermeersch en Freddy Mortier) die in 2011 de positie van Ronald Commers overnam; en tot slot Heidi Mertes (gedoctrineerd bij Pennings) en Veerle Provoost (onder meer gedoctrineerd bij Mortier) die sinds 2005 verbonden zijn aan de vakgroep.

Tussen maart en juni 2023 interviewde ik hen met behulp van een semi-structureerde interviewgide die uit twee delen was opgebouwd. In het eerste deel peilde ik kort naar hun ervaringen met de opleiding en in het tweede deel stelde ik een aantal kritische vragen op basis van de visietekst die de opleiding in 2021 heeft gemaakt (zie bijlage). De visietekst is een duidelijk missiestatement, die voor het eerst werd geschreven naar aanleiding van de onderwijsvisitatie in 2009/10 en na enkele herzieningen met een brede consensus binnen de vakgroep is aangenomen. Volgens deze visietekst bestaat de moraalwetenschappelijke vorming uit drie componenten: (a) het verwerven van filosofische en ethische inzichten en competenties, (b) kennisname van menswetenschappelijke benaderingen, en (c) moraalwetenschappelijke integratie van sociaalwetenschappelijke onderzoeksmethoden met normatieve vraagstellingen en oordeelsvorming. De kwalitatieve insteek van dit artikel streefde niet naar het weergeven van een objectieve waarheid maar vat het interviewen op als een praktijk van co-constructie. Het

beoogde niet een monotoon verhaal te brengen maar wou net spanningen in kaart brengen (Schöngut-Grollmus et al. 2023; Brinkmann 2007).

In volgende delen behandel ik vier thema's die naar voren kwamen in de analyse. Het eerste thema betreft de verschillende visies rond een mogelijke definitie van moraalwetenschap. Het tweede thema heeft betrekking op de methodologische worstelingen waarmee de opleiding geconfronteerd wordt. Het derde thema gaat over de toegenomen specialisatie van de docenten en de verhouding met het oorspronkelijke idee van een globale moraalwetenschap. Het laatste thema betreft verschillende standpunten rond maatschappelijke betrokkenheid en het belang van filosofisch activisme binnen de opleiding.

2. De meervoudige definitie van een moraalwetenschap

Zoals de visietekst aangeeft is “[d]e opleiding moraalwetenschappen aan de UGent ... een unieke opleiding, zowel in de Vlaamse als internationale context” of zoals Mortier het beschreef “moraalwetenschappen als zodanig is een woord dat alleen bestaat in Gent en Brussel”. Deze uniciteit brengt ook de nodige fundingsproblemen met zich mee omdat moraalwetenschappen geen erkende internationale discipline is en het begrip meerdere ladingen kan dekken. Apostel (1965, 98-99) gaf dit al aan in *Pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap*: “De moraalwetenschap bestaat niet, georganiseerd. Ze bestaat fragmentair en verspreid in het werk van zeer velen: maar als discipline, zich bewust van haar eigen natuur, van haar eigen waarde en van haar eigen methoden moeten wij docenten en studenten van de eerste afdeling moraal-wetenschap die naar ons weten bestaat, deze moraalwetenschap werkelijk scheppen.”⁴

Claes sprak over het permanent “zoekend karakter van de moraalwetenschappen” en vulde aan dat hij “nooit goed heeft begrepen waar moraalwetenschap eigenlijk voor staat behalve in zijn algemeenheid: een ethicus die normatief relevante uitspraken wil doen over de wereld moet goed geïnformeerd zijn, niet alleen over ethische theorieën maar [ook over] hoe de werkelijkheid in elkaar zit, dus heel dat moraalwetenschappelijk empirisch element is belangrijk”. Hij benadrukte dat het van belang is om de historiciteit van de idee moraalwetenschap te bewaken als we over haar relevantie een uitspraak willen doen.

Deze historische context werd verder toegelicht door Mortier: “...moraalwetenschappen en filosofie binnen Gent sloot sterk aan bij de vrijzinnigheid. Niet in

4. In een interview gaf Ronald Commers aan dat Jaap Kruithof veel belang hechtte aan de tekst van Apostel en het zag als een soort mission statement voor de Gentse Traditie (Helsen 2009). Een minder bekende “stichtingstekst” van de opleiding is die van Hugo Van den Enden “De wetenschappelijke studie van de moraal” die de lezer in gedigitaliseerde versie kan terugvinden op de site van de universitaire bibliotheek via deze link https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/000/032/485/000000494412_2023_0001_AC.pdf.

de zin van de georganiseerde vrijzinnigheid, zoals sommigen wel eens beweren, maar wel de gedachte dat de filosofie en de moraal zich moesten profileren tegen de dominantie van de kerk. Moraal moest zich dus opbouwen vanuit niet-confessionele ideeën en seculiere waarden zoals welzijn, zelfontwikkeling of maatschappelijke solidariteit. Dit ging gepaard met een eigen metafysica. Vandaar ook een move bij Apostel en Kruithof om binnen de filosofie weg te gaan van religieuze getinte benaderingen en het bevorderen van alternatieve ethische systemen.”

Het niet-confessionele aspect kwam ook bij Pennings aan bod. Hij was in een vorig beroepsleven leerkracht niet-confessionele zedenleer en gaf aan dat deze ervaring zijn visie op moraalwetenschappen heeft gevormd. Het gaat om “de idee van godsdienstwetenschap maar dan het andere, een wetenschap van de moraal zonder de aanname van een God”. Voor Pennings was er wel een verschil tussen moraalwetenschappen en ethiek waarbij de eerste betrekking heeft op de empirie, zoals het bestuderen van morele fenomenen en hoe moraal tot stand komt, en ethiek gaat dan weer over normatieve stellingname. Pennings lijkt dus te wijzen op twee belangrijke componenten in een mogelijke definitie. Mertes sloot aan bij dit standpunt. Toch was voor haar moraalwetenschappen breder dan enkel het opzetten van empirische studies die een normatieve relevantie kunnen hebben. Het gaat om “ethische vraagstukken in de maatschappij zo goed mogelijk te bestuderen op een wetenschappelijk verantwoorde manier en toch ook tot een normatieve conclusie komen door een solide argumentatie op te bouwen op basis van zowel toepasselijke ethische theorieën, principes en analoge casussen als van de relevante feiten”.

Het idee van een gelaagde moraalwetenschap plaatste Mortier dan weer in een historisch perspectief. Enerzijds waren er de gedachten bij Apostel en Kruithof dat normatieve concepten conform moeten zijn met feiten en konden aangepast worden op basis van wetenschappelijke gegevens. Er is dus een kritische rol, maar geen funderende rol, voor wetenschappen als datagegevens die een rol spelen in wijsgerig denken. Anderzijds was er ook de gedachte, die bij Kruithof meer aanwezig was, dat men een studie kon maken van hoe waarden en normen in de maatschappelijke realiteit functioneren.⁵ Het tweesporenpad in de moraalwetenschappen is volgens Provoost hedendaags eerder een drievoudige gelaagdheid: 1) inzichten uit de ethiek die toelaten te focussen op het morele redeneren en normatieve besluitvorming; 2) kennis uit de hulpwetenschappen (zoals economie, sociologie) die moet toelaten zich voldoende geïnformeerd uit te spreken; en 3) competenties met betrekking tot empirische methoden. Voor dat laatste gaat het om een haalbare selectie van methoden die zich situeren binnen die hulpwet-

5. Bijvoorbeeld wat we terugvinden bij de Franse antropoloog/socioloog Bourdieu (2003) die het normenstelsel van de Franse universiteit heeft bestudeerd in zijn boek *Homo academicus* of de Poolse sociologe/filosofe Ossowska (1971) die sociale determinanten van morele ideeën heeft geanalyseerd in haar boek *Social determinants of moral ideas*.

schappen (zoals de sociologie) en die studenten leren toepassen op de empirische studie van het morele probleem.

Provoost en Mertes gaven aan dat het aspect van “empirische ethiek” steeds groter geworden is binnen de opleiding. Deze benadering, die de afgelopen jaren in sterk toenemende mate gebruikt wordt binnen verschillende onderzoeksopzetten binnen de ethiek, lijkt bijzonder goed aan te sluiten bij de algemene visie van de opleiding omdat zij ook tracht “de integratie” van wijsgerige-ethische en empirisch-wetenschappelijk methoden te maken (Borry, Schotsmans, & Dierickx 2005). Toch was er een soort unanimitéit dat empirische ethiek en moraalwetenschappen geen synoniemen zijn maar eerder in elkaars verlengde liggen: “empirische ethiek is een onderdeel van moraalwetenschappen maar er is ook veel meer dan het empirische ... empirie is belangrijk binnen de opleiding maar de studenten hebben ook veel normatieve moraalfilosofie die minsten even belangrijk is” (Sterckx). Uit deze uitspraak van Sterckx wordt een soort spraakverwarring duidelijk rond het gebruik van het woord “empirische ethiek” dat gelijk zou staan aan descriptieve ethiek. Musschenga (2004, 27) heeft er al op gewezen dat dit niet klopt: “De term ‘empirische ethiek’ is ongelukkig omdat die associaties oproept met ‘descriptieve ethiek’ – de subdiscipline van de ethiek die zich met de beschrijving van moraal en morele codes bezighoudt. In tegenstelling tot de descriptieve ethiek wil de empirische ethiek echter wel aanbevelingen doen. Empirische ethiek is dus een vorm van normatieve ethiek met een stevige empirische component – of een vorm van sociale wetenschap met een normatieve spits.”

3. Methodologie: “De moeilijkste vraag”

Het belang van empirische methoden zijn doorheen de jaren meer op de kaart gezet binnen de opleiding. Dit kwam volgens Claes door verzuchtingen van de studenten in de opleidingscommissie. Zij vonden namelijk dat ze geen degelijk empirisch onderzoek zelf konden opzetten. Volgens Provoost is het toch want anders verlopen: “Ik zie dat eerder als een vanuit de lesgevers gestuurd iets: reeds in de tijd van Kruithof waren hij en Freddy vaak bezig met de rol van de moraalwetenschapper. Kruithof droomde er onder meer van dat moraalwetenschappers een sterke basis in politieke wetenschappen en economie zouden krijgen. Het is volgens mij Freddy die daarop voortbouwde en het als onontbeerlijk zag dat moraalwetenschappers zelf empirische methoden leerden gebruiken voor onderzoek rond morele fenomenen zodat ze dit onderdeel niet steeds moesten uitbesteden aan andere disciplines.”

Mortier benadrukte tijdens zijn interview inderdaad het belang van voornamelijk statistische analyse: “ik vind het een academische ongeletterdheid als studenten geen notie hebben van het begrip significantie ... ik hoor filosofen hier uitspraken over doen maar ze hebben geen benul waar het over gaat”. Voor hem

mogen de studenten, hoewel de “symbool-allergische onder hen het niet graag zullen horen”, nog meer statistiek krijgen. Ook Provoost sloot hierbij aan. Bij haar kwam echter naar voren dat de meeste methodologische vernieuwing zich momenteel voordoet binnen de kwalitatieve methoden: “bijvoorbeeld hoe we niet enkel ervaringen bevragen maar ook moreel redeneren, gekoppeld aan die ervaringen, is volop in ontwikkeling”. Pennings sloot hierbij aan: “we zouden bijvoorbeeld een vak kunnen afschaffen dat puur als hulpwetenschap wordt gebruikt en vervangen door interviewtechnieken”.

Een leidend idee van de huidige opleiding is het belang van de integratie van wijsgerig-ethische en empirisch-wetenschappelijke methoden en inzichten, binnen een kader van ethisch engagement en maatschappelijke betrokkenheid. De vraag is natuurlijk hoe men die “integratie” kan bewerkstelligen. Volgens Sterckx “een van de moeilijkste al dan niet de moeilijkste vraag ... en grotendeels onbeantwoord”. Een mogelijke aanpak van deze vraag is nieuw leven ingeblazen door recent werk in de empirische ethiek. Verschillende brugmethoden zijn ontworpen om de integratie tussen het empirische en het normatieve mogelijk te maken zoals de dialogische benadering van Guy Widdershoven of het breed reflectief evenwicht geïnspireerd naar het werk van John Rawls (Davies, Ives, & Dunn 2015).

Provoost gaf aan “dat sommigen deze integratie te veel situeren alsof die integratie met een poot in het empirische staat”. Die integratie zelf is volgens haar een puur normatieve oefening. Daar gebruik je empirische inhoud maar het gaat puur om het redeneren, argumenteren, en analyseren van argumenten. Die activiteit situeert zich veeleer puur op het filosofische vlak. Volgens haar zijn we “nu de fout aan het maken dat sommige mensen denken dat die integratie moet beantwoorden aan het profiel van empirische methoden met stappenplannen en een soort van receptenboeken. Dat zal er nooit zijn.” Ze verwees hierbij naar een paper die op basis van een Delphi-studie met een groep van internationale onderzoekers heeft getracht standaarden te bepalen voor empirisch ethisch onderzoek (Ives et al. 2018). Ook Sterckx sloot aan bij de opvatting van Provoost : “het is een illusie om te denken dat we ineens een methodologie gaan hebben die vergelijkbaar zou zijn met hoe dat je een randomized clinical trial doet ... het gaat altijd contentious blijven”.

Dat integratiemethoden een onderwerp van filosofische discussie zijn kwam duidelijk naar voren in de verschillende gesprekken waar er een aantal (meta)ethische breuklijnen duidelijk werden. Zo besprak ik met hen de relevantie van het reflectief evenwicht. Kenmerkend voor deze Rawlsiaanse methode, die voortbouwt op Goodmans analyse van inductieve inferentie, is dat de onderzoeker zoveel mogelijk relevante overwegingen zoals intuïties, ethische principes en algemene theorieën samen onderzoekt en als een puzzel in elkaar probeert te passen. Mortier stelde dat “het reflectief evenwicht een zwakke methode is, waarom zou ik een bepaalde toestand van de realiteit moeten gebruiken om daar een morele

norm op te baseren, er is geen logisch verband ... Ik ben het daar niet mee eens omdat je dan uitgaat van een bepaalde gegrondheid van praktijken, ze suggereren een coherentie vanuit een bepaalde praktijk ... Neem nu Widdershoven, volgens hem is het voldoende om een dialoog te gebruiken als regulatief beginsel maar daar volgt niets uit wat behoort te zijn." Volgens hem moeten we het reflectief evenwicht wel niet volledig overboord gooien en kan men het bijvoorbeeld wel gebruiken binnen het breder opzet van een deugdenethiek of op basis van gefundeerde principes. Ook Pennings, die zichzelf beschreef als deels naturalistisch en consequentialistisch, zag nog steeds soelaas in het reflectief evenwicht maar bouwde een bepaald pragmatisme in zijn redenering: "heel veel dingen zijn pure retoriek maar wel in de goede zin van het woord". Mertes en Sterckx namen tijdens het gesprek geen duidelijke meta-ethische positie in maar leken ook bij die pragmatische ingesteldheid van Pennings aan te sluiten: "het is kijken hoe de puzzelstukjes het beste passen" (Mertes) en "het is een strategie" (Sterckx). Provoost nam ook geen duidelijke positie in en benadrukte het belang van "transparantie binnen argumentaties... maar ook dat we toelatem moeten zijn en een bepaalde heterogeniteit bij integratiemethoden moeten accepteren". Claes was uiteindelijk eerder een buitenbeentje, hij typeerde zichzelf als een niet-cognitivist, in de traditie van het expressivisme van Allan Gibbard en quasi-realisme van Simon Blackburn, en gaf aan dat er geen vast criterium is, noch dat morele kennis bestaat.

De vraag is natuurlijk hoe deze debatten vorm krijgen in het opleidingsprogramma. Volgens Mortier wordt de integratie tussen empirie en normativiteit uitstekend weergegeven in het huidige programma van de opleiding. Verder zijn er ook specifieke opportuniteiten zoals de bachelor- en masterproef en het recent ingerichte integratieseminarie. Dit laatste seminarie is er volgens Claes opnieuw op vraag van de studenten gekomen omdat ze de samenhang van het programma niet duidelijk vonden. De huidige titularis van het vak, professor Mertes, geeft aan dat studenten het moeilijk vinden om ethische kaders en empirische data te integreren tot een samenhangende argumentatie, maar dat ze er wel de praktische relevantie van leren inzien. Zo moeten ze bijvoorbeeld een beleidsnota opstellen op basis van een groepswork waarin drie concrete beleidsaanbevelingen worden gedaan om een maatschappelijk ethisch probleem te remediëren.

4. Fragmentisme

Kruithof en Apostel waren in zekere mate globalistisch ingesteld toen zij de opleiding uitdachten. Voor hen was de moraal een objectief universeel fenomeen dat wetenschappelijk bestudeerd moest worden (Witte 1999; Pinxten 2011). Zij hadden het idee dat je snel op een gefundeerde manier over allerlei zaken kon redeneren. De generatie na hen, namelijk Vermeersch en Van den Enden, gingen zich meer richten tot specifieke problematieken zoals abortus en euthanasie. Zij

volgden ook meer het subjectivisme uit de Anglo-Amerikaanse en analytische traditie en stapte af van die heel brede benadering. Moraalwetenschappelijk onderzoek binnen Gent werd onder hun invloed meer gericht op de subdiscipline van de bio-ethiek. Dit specialisme staat op zekere wijze haaks op het oorspronkelijke idee van een moraalwetenschap: de grondige interdisciplinaire studie van ethische problemen met oog voor bredere maatschappelijke verbanden (Coene 2018).

Mortier kon zich niet van de indruk ontdoen dat “de fragmentatie binnen de ethiek sterk is toegenomen ... tegenwoordig zijn er academici die hun hele carrière enkel werken op het thema van killer robots”. Toch nuanceert hij ook de houding van de founding fathers omdat ze zelf niet aan wetenschappelijk empirisch onderzoek deden. Wat ze deden was wijsgerige analyse. Maar dat is natuurlijk niet het in de praktijk brengen van hun eigen model. Mortier verwijst bijvoorbeeld naar onderzoek dat de afgelopen jaren vanuit de moraalwetenschappen is gedaan. Provoost deed onderzoek naar ouderschap en beslissingen over bijvoorbeeld het gebruik van ingevroren embryo's. Dat is volgens hem een uitwerking van moraalwetenschap. Men bestudeert een bepaald domein – in dit geval een onderdeel van de reproductieve geneeskunde – en hoe mensen daar omgaan met morele dilemma's of morele kwesties. Dat soort zaken leeft vandaag de dag internationaal vrij sterk, en dat is natuurlijk schatplichtig aan de oorspronkelijke opzet. De huidige opleiding heeft volgens hem nog steeds dezelfde globale doelstellingen hoewel de uitwerking verschilt. Ook Provoost gaf aan dat huidige onderzoeksprojecten binnen de bio-ethiek in zekere mate trouw blijven aan de oorspronkelijke ideeën rond moraalwetenschap: “Wij gaan in ons onderzoek steeds opnieuw interdisciplinair te werk. Wij hebben bijvoorbeeld een project gehad met zowel ethici, psychologen, fertiliteitsartsen en een vroedvrouw. Nu werken we met een jurist, een antropologe en een gerontoloog ... dus als we onszelf met bio-ethische kwesties bezig houden, worden steeds onderzoeksvragen meegenomen vanuit andere disciplines”

Claes benadrukte dan weer het hedendaagse belang van “global ethics”, in de geest van Ronald Commers: “de wereld wordt steeds meer op elkaar betrokken en dus complexer en een van de effecten daarvan is het besef dat het Westers ethisch perspectief slechts een perspectief is en dus een groeiend besef dat het slechts een deeblik is ... we moeten ons dus de vraag stellen hoe we andere tradities aan het woord kunnen laten binnen de ethiek”. Met een knipoog naar de visie beschreef hij dit als “multiperspectivisme avant la lettre”.

Binnen de visie wordt er sterk ingezet op multiperspectivisme. Volgens Mortier, de bezieler van het idee, komt het voort uit het werk van Piaget (en dus had het ook een invloed op Apostel)⁶ maar even goed bij Marx en Hegel was het terug te vinden. Het gaat uit van het idee dat men door perspectiefwissel een beter

6. Apostel heeft in de jaren vijftig nauw samengewerkt met de bioloog-psycholoog-wijsgeer uit Genève.

overkoepelende visie krijgt. In een breder leerproces komt het erop neer dat men door samen te werken met verschillende perspectieven vooruitgang boekt. Voor Claes was het belangrijk dat multiperspectivisme niet mag leiden tot louter een pluralisme van meningen maar ook moet eindigen in het geven van oordelen. Die bezorgdheid rond normatief relativisme zag ik ook bij Sterckx terugkomen: “je kan evengoed op café gaan zitten en zeggen dat er honderd visies zijn die allemaal evenwaardig zijn”.

Het multiperspectivisme zou zowel horizontaal als transversaal, in het opleidingsprogramma terug te vinden zijn. Volgens Mertes komt dit bijvoorbeeld tot uitdrukking in het onderscheid tussen analytische en continentale filosofie maar evengoed dat men een moreel probleem kan bestuderen vanuit andere disciplines zoals de economie of psychologie. Nu als we het huidige programma zouden analyseren op basis van diversiteit valt het wel op dat het nog sterk Westers georiënteerd is.

Claes probeerde dit gebrek te verantwoorden vanuit een bepaalde gesitueerdheid: “al die perspectieven moeten erin maar ik ben natuurlijk ook niet iemand van daar dus geef enkel perspectieven over. Ik zou heel graag collega’s uit India, Afrika en Zuid-Amerika hier ook laten lesgeven maar je moet soms keuzes maken in de personen die worden aangesteld”. Ook Pennings en Provoost sloten aan bij deze opvatting vanuit hun vakgebied: “Cultureel neutrale bio-ethiek bestaat niet maar ik geef Angelsaksische bio-ethiek omdat het mijn achtergrond en expertise is” (Pennings) of “voor theoretische diversiteit is minder plaats in mijn vakken maar het zou goed zijn mocht het in andere vakken meer aan bod komen” (Provoost). Deze uitspraken lijken soms wat relativistisch en misschien wel te verklaren vanuit een zekere “witte onschuld”; het tweezijdig zwaard van niet-weten, maar ook niet willen weten (Wekker 2020).

Mortier formuleerde uiteindelijk een standpunt waar iedereen mee akkoord leek te gaan: “we moeten niet alleen de canonische discipline laten zien, waar men het in de leerboeken over eens is, maar ook de niet-canonische standpunten”. Het viel hem wel op dat de marxistische traditie, zowel uit Angelsaksische hoek (e.g. G. A. Cohen; Norman Geras), als de meer continentale insteek (e.g. Frankfurter Schule), bijna volledig uit het curriculum van de moraalwetenschappen verdwenen zijn. Nochtans had Marxistische filosofie een belangrijke rol in het werk van Kruithof en Apostel. Ook andere professoren merkte deze verschuiving op: “Marx is niet langer meer in de mode bij de studenten en lesgevers” (Mertes) of “dat soort links engagement is in de jaren negentig weggegaan” (Claes). Toch zijn er andere kritische bewegingen meer op de voorgrond gekomen zoals bijvoorbeeld het feminisme of disability/crip studies. Zoals Pennings het beschreef: “Margaret Urban Walker dat is pure reclame voor de moraalwetenschappen”. Sterckx zag het als een permanent kritische oefening: “bij elk vak moeten we ons de vraag stellen

wat multiperspectivisme kan betekenen ... elke tekstkeuze is een opportuniteit om aan multiperspectivisme te doen”.

5. Voorbij de media

Maatschappelijke verankering en betrokkenheid staan ook centraal in de visie-tekst. Hierin hebben lesgevers die aan de opleiding verbonden zijn een rijke traditie. Kruithof en Vermeersch waren sterk aanwezig in de media waar ze functioneerden als een soort spreekbuis van links en antiklerikaal denken in Vlaanderen. Volgens Mertens is het op de barricades staan in het publieke debat er wel wat uit. Ook Provoost merkte op hoe ze als student “enorm was aangetrokken door het radicalere karakter van de opleiding maar het lijkt nu allemaal wat braver geworden ... er zijn nog wel mensen binnen de vakgroep die duidelijke stellingen innemen maar in de groep rond ethiek is dat nu wel veel minder”.

In verschillende gesprekken kwam naar voren dat het schuwen van de media berust op een bewuste keuze. Pennings beschreef dat hij zich verschrikkelijk stoorde aan de media en dat hij geen pleitbezorger wil zijn maar academisch werk wil doen.⁷ Claes drukte een gelijkaardige visie uit met een anekdote van Hugo Van den Enden: “het ergste wat ze een mens kunnen aandoen is een microfoon onder de neus duwen en vragen wat ze ervan denken”.⁸ Claes constateerde dat er steeds minder ruimte wordt gemaakt voor langere gesprekken en een soort van “twee minuten” spektakel maatschappij is ontstaan. Volgens Sterckx blijft het een delicate kwestie omdat men vaak gebruikt wordt voor “window dressing”. Het valt wel op dat de huidige professoren andere publieke organen lijken te verkiezen. Zo zetelen ze in diverse (ethische) commissies en overlegorganen van ziekenhuizen.

Toch is het niet noodzakelijk om een scherpe tweedeling tussen activisme en academisch werk te hanteren zoals Pennings lijkt te suggereren. De Australische feministische bioethica Jackie Scully (2019) beschrijft een soort continuüm van activisme dat loopt van traditionele wetenschap tot het in brand steken van de barricades. De meest minimale vorm van indirecte pleitbezorging is een normatief standpunt innemen zonder persoonlijke betrokkenheid te tonen. Dat zag ik bij alle professoren in onze gesprekken terugkeren. Ze gaven een richting aan waarin verandering zou moeten plaatsvinden.

Maar je kan volgens Scully ook verder gaan. Er kan dan een verschuiving plaatsvinden van een normatieve houding ten opzichte van een kwestie naar een meer bewuste betrokkenheid bij het veranderen ervan. Dit noemt Scully “belan-

7. David Benatar (2006) heeft op vergelijkbare wijze ooit geschreven dat elke vorm van activisme een bedreiging vormt voor de intellectuele hygiëne van de bio-ethiek, omdat het een risico inhoudt dat de bio-ethiek instrumenteler wordt en minder intellectueel rigoreus en diepgaand.

8. Dit doet ook denken aan uitspraken van James Rachel (1992) uit zijn artikel “When Philosophers Shoot from the Hip”.

genbehartiging op de achtergrond”. Het kan bijvoorbeeld betekenen dat de claims van activistische groepen theoretisch worden versterkt. Vermeldenswaardig in dit opzicht is de betrokkenheid van professoren in vrijzinnige organisaties zoals De Maakbare Mens, waar professor Mertes voorzitter is. Dit jaar werd er ook een succesvolle permante vorming Actuele filosofie (gecoördineerd door Sterckx en Sofie Avery) ingericht rond het thema “Filosofie zkt. Verandering”. In deze lezingen- en discussiereeks voor een breder publiek werd een alternatieve blik geboden rond kennisvorming door te tonen welk kritisch onderzoek er allemaal gebeurt onder de noemer van filosofie. Thema’s zoals dekolonisering, neurodiversiteit, intersectioneel feminisme en klimaatrechtvaardigheid kwamen aan bod. Ook binnen dit tijdschrift zijn er onlangs verschillende themanummers verschenen die aansluiten bij deze onderwerpen.⁹ Toch blijft het geen eenvoudige zaak om zich eenduidig politiek te positioneren binnen de ethiek. Zoals Mortier verwees naar de voorschrijvende houding van Kruithof: “vanuit een marxistische overweging zag hij het intellectuele leven als voorhoede van de revolutie maar je mag al blij zijn als je vanuit een fundamentele analyse een beperkte interventie kan doen in het publieke debat”.

Het werd tijdens de gesprekken duidelijk dat er verschuivingen mogelijk zijn op dit activistisch continuüm en houdingen niet altijd gefixeerd hoeven te zijn: “vanuit mijn eigen ervaring met de medische wereld, worstel ik dagelijks met de vraag of ik een standpunt ga innemen en of ik dat wel voldoende onderbouwd kan ... het is een deel van onze job om te problematiseren en dan moet je ook durven problemen scherp te stellen. Durf te denken als het ware.” (Provoost) of “er gaat bijna geen week voorbij dat ik er mij niet schuldig over voel maar ik schrijf af en toe een opiniestuk maar nog steeds te weinig” (Sterckx). Het doet denken aan een spanning die Apostel (1996, 21) ook bij Kruithof beschrijft “de behoefte om te schrijven en rustig alleen in de diepte te werken en de behoefte om invloed te hebben op de openbare opinie en respons van concrete publieken”.

6. Conclusie

Het organiseren van dit artikel was geen groots project en veel minder ambitieus dan wat zich 60 jaar geleden afspeelde aan de Blandijn. Het streefde eerder naar een kritische dialoog, bedoeld om leemtes in het programma verder te bevragen. Ik wil de zes professoren bedanken voor hun openhartige gesprekken, maar ook de hoofdredacteurs Erik Weber en Farah Focquaert van wie de deur altijd openstond voor ondersteuning bij dit project.

9. Zo verschenen de afgelopen jaren themanummers over vrouwelijke woede (2020), positieve discriminatie (2021) en de dekoloniale wending (2023). Via het online archief van Ethiek & Maatschappij kunt u deze themanummers inkijken: <https://www.ethiekenmaatschappij.ugent.be/archief>.

De richting Moraalwetenschappen kent een blijvende frictie tussen haar (vrijzinnige) traditie en hedendaagse ontwikkelingen binnen de (empirische) ethiek. Of er sprake kan zijn van een zekere morele vooruitgang is onmogelijk te beantwoorden binnen de opzet van dit artikel. Er is nog een lange weg te gaan met veel dwaalsporen en dwarsliggers. Toch kan ik mij na deze gesprekken niet van de indruk ontdoen dat de huidige opleiding er niet zo slecht aan toe is als sommigen wel eens durven beweren. In het *Liber Amicorum* van Kruithof schrijft Apostel (1996, 22) "we hebben onze droom niet verwezenlijkt gezien ... maar wat niet is, kan nog *worden*". Dat laatste woord is eigenlijk niet zo slecht gekozen.

Het project van de moraalwetenschappen zal altijd in wording zijn en dat maakt het zo begeistertend. Net zoals het schip van Neurath, is het voor de moraalwetenschappen onmogelijk om naar het dok te gaan en daar alles te herbouwen (Quine 1969). De zeelieden moeten al varende, zonder de boot te verlaten en plank voor plank de boot van binnenuit herbouwen. Zij moeten altijd iets in stand houden en dat gebruiken als basis om verdere veranderingen door te voeren. Men kan zich daarbij richten op een baken. Maar het is ook een zaak er nooit recht naartoe te varen, anders loopt men vast.

Uiteindelijk heeft een moraalwetenschap geen nood aan hagiografieën die snel kunnen eindigen in overdreven aandacht voor de anekdotische uitspraken van een paar Blandijn-legendes. Hiertegenover zou ik pleiten voor een constante studie van ethische problemen waarover verschillende academici en collectieven zich hebben gebogen en zullen blijven buigen. Het verhaal van de moraal gaat dan ook niet over de avonturen van een of twee mensen maar over het omgaan met elkaar en de blijvende onrechtvaardigheid der dingen. Naast de weemoed, moeten we daarom blijven vasthouden aan het enthousiasme van de start.

Referenties

- Apostel, Leo. 1965. "Pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap." *Ethiek en Maatschappij* 6 (3-4):98-144.
- Apostel, Leo. 1996. "Enkel ontmoetingen met Jaap Kruithof." In *Over Jaap Kruithof gesproken*. Liber amicorum, red. Ronald Commers en Kees Kruithof, 19-25. Brussel: VUBPress.
- Benatar, David. 2006. "Bioethics and health and human rights: a critical view." *Journal of Medical Ethics* 32 (1):17-20.
- Borry, Pascal, Paul Schotsmans, en Kris Dierickx. 2005. "The birth of the empirical turn in bioethics." *Bioethics* 19 (1):49-71.
- Bourdieu, Pierre. 2003. *Homo academicus*. Cambridge: Polity.
- Brinkmann, Svend. 2007. "Could interviews be epistemic? An alternative to qualitative opinion polling." *Qualitative inquiry* 13 (8):1116-1138.

- Claes, Tom, en Erik Weber. 2016. "Filosofie aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent." *Tijdschrift voor Filosofie* 78 (3):479-488.
- Coene, Gily. 2018. "De opleiding moraalwetenschappen: ontstaan en evoluties." In *Op zoek... De evolutie van het vrijzinnig humanisme in Vlaanderen*, red. Gily Coene, Jimmy Koppen en Frank Scheelings, 141-163. Brussel: VUBPress.
- Davies, Rachel, Jonathan Ives, en Michael Dunn. 2015. "A systematic review of empirical bioethics methodologies." *BMC Medical Ethics* 16 (1):1-13.
- De Cock, Nicole. 2003. "De moraal van het verhaal. Een reportage over de beginjaren van 40 jaar Gentse moraalwetenschappen." *Ethiek en Maatschappij* 6 (3-4):189-206.
- Deneckere, Gita. 2018. *From the ivory tower: 200 years of Ghent University*. Gent: Tijdsbeeld.
- Dewulf, Fons. 2022. "Leo Apostel and Rudolf Carnap: The Development of Logical Empiricist Ethics in Post-War Europe." In *The Socio-Ethical Dimension of Knowledge: The Mission of Logical Empiricism*, red. Christian Damböck en Adam Tamas Tuboly, 127-147. Cham: Springer.
- Helsen, Wouter. 2009. "Themanummer: De relevantie van Jaap Kruithof voor de student van de 21^{ste} eeuw." *Ethiek en Maatschappij* 12 (2):19-25.
- Ives, Jonathan, Michael Dunn, Bert Molewijk, Jan Schildmann, Kristine Bærøe, Lucy Frith, Richard Huxtable et al. 2018. "Standards of practice in empirical bioethics research: towards a consensus." *BMC Medical Ethics* 19 (1):68.
- Musschenga, Bert. 2004. "Empirische ethiek: contextsensitiviteit of contextualiteit?" *Ethische perspectieven* 14 (1):27-41.
- Ossowska, Maria. 1971. *Social determinants of moral ideas*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Pinxten, Hendrik. 2011. "Moraalwetenschap en ethische reflectie: bij het werk van Ronald Commers." In *Jeugd die niet voorbijgaat*, red. Ronald Commers, 9-14. Brussel: Academic & Scientific Publishers (ASP).
- Quine, Willard V. 1969. *Ontological relativity and other essays*. New York: Columbia University Press.
- Rachels, James. 1992. "When philosophers shoot from the hip." *Journal of clinical epidemiology* 45 (7):799-801.
- Schöngut-Grollmus, Nicolás, Antonia Larrain, Javiera Navarro Marshall, en María-Alejandra Energici. 2023. "Rethinking the dialogical dimension of narrative productions beyond co construction: unveiling the role of disagreement, contradictions, and dispute." *Qualitative Research in Psychology*: 1-12.
- Scully, Jackie Leach. 2019. "The responsibilities of the engaged bioethicist: Scholar, advocate, activist." *Bioethics* 33 (8):872-880.
- Wekker, Gloria. 2020. *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Witte, Els. 1999. "Professoren aan de Gentse Rijksuniversiteit tussen academische vrijheid, pluralisme en neutraliteit." In *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, red. Jan Art, Luc François, en Romain Van Eenoo, 995-1020. Gent: Academia Press.

Bijlage: visietekst Moraalwetenschappen (2021)

De opleiding moraalwetenschappen aan de UGent is een unieke opleiding, zowel in de Vlaamse als internationale context. Nergens anders worden studenten op een vergelijkbare manier gevormd. De moraalwetenschap vertrekt vanuit de studie van de wijsgerige ethiek om vandaaruit praktische en maatschappelijk relevante ethische en levensbeschouwelijke fenomenen te bestuderen op een *interdisciplinaire* en *kritische* manier om zo te komen tot *goed onderbouwde ethische posities* en constructief bij te dragen aan het *maatschappelijke debat*.

Terwijl moraalwetenschappers de vaardigheden van wijsgerige en toegepaste ethici beheersen, bestuderen ze fenomenen niet enkel op een filosofische, maar ook op een sterk *empirisch geïnformeerde* wijze. Ze zijn daarbij ook zelf in staat een empirische studie op te zetten, uit te voeren, en de verkregen resultaten terug te koppelen naar de inzichten uit de wijsgerige ethiek.

De moraalwetenschapper vertrekt dus steeds vanuit een wijsgerig-ethische problematiek en komt er ook steeds naar terug. Op die manier onderscheidt de moraalwetenschapper zich van de socioloog of de psycholoog.

Het leidende idee dat aan de basis ligt van de huidige opleiding en het programma moraalwetenschappen is het belang van de *integratie* van wijsgerig-ethische en empirisch-wetenschappelijke methoden en inzichten, binnen een kader van ethisch engagement en maatschappelijke betrokkenheid.

Onderzoeksgebaseerd

Doorheen de opleiding worden recente wetenschappelijke inzichten en actuele filosofische discussies geïntegreerd in het programma. Dit vertaalt zich naar een gezonde mix tussen aandacht voor belangrijke internationale publicaties en het eigen onderzoek van de docenten. Vooral de leerlijn voor de moraalwetenschappelijke methoden leent zich bovendien voor het betrekken van studenten in lopend onderzoek.

Multiperspectivisme

Zowel wat betreft de filosofische en ethische component van de opleiding als wat betreft de empirische component, wordt er sterk ingezet op multiperspectivisme, wat we beschouwen als een van de definiërende kenmerken van onze opleiding. Het multiperspectivisme geldt als *methodologisch principe binnen de opleiding moraalwetenschappen* en vinden we zowel horizontaal als transversaal terug in het programma. Horizontaal zien we enerzijds het filosofisch-ethische perspectief, het perspectief van cultuur- en gedragswetenschappelijke benaderingen en tenslotte de moraalwetenschappelijke integratie van sociaalwetenschappelijk(e) onder-

zoek(smethoden) met normatieve vraagstellingen en oordeelsvorming. Transversaal verwerven de studenten inzicht in belangrijke *concepten en theorieën* uit *verschillende deeldomeinen van de filosofie* (waarbij een zwaartepunt ligt bij ethiek), en leren die op een adequate manier gebruiken in zowel wijsgerige reflectie als in de ethische oordeelsvorming. Daarnaast draagt ook het aanbod van *verschillende cultuur- en gedragswetenschappelijke benaderingen* bij aan het (transversale) multiperspectivisme in de opleiding. Door de studie van verschillende menswetenschappen (sociologie, psychologie, politicologie, economie...) leren onze studenten eenzelfde maatschappelijk debat door verschillende brillen bekijken, wat hen ervan weerhoudt eenzijdige oordelen te vellen en hen leert verschillende perspectieven naar waarde te schatten.

Maatschappelijke verankering en betrokkenheid

De moraalwetenschapper bestudeert niet enkel de maatschappij vanuit een academisch oogpunt, maar stelt de opgedane kennis en vaardigheden ook *ten dienste van de maatschappij*. Studenten leren om genuanceerd na te denken over actuele maatschappelijke problemen en worden uitgedaagd om daarover een beredeunde positie in te nemen. Om tot zo'n positie te komen, verwerven ze kennis en inzichten die relevant zijn voor de manier waarop onze hedendaagse samenleving omgaat met problemen die gerelateerd zijn aan normen en waarden (vanuit verschillende perspectieven zoals hoger aangegeven) en leren ze omgaan met een diversiteit aan waarden en vooronderstellingen. Een belangrijk onderdeel van de moraalwetenschappelijke gereedschapskist bestaat uit *argumentatieve en communicatieve vaardigheden* om de verworven inzichten over te brengen in het maatschappelijke debat.

De afgestudeerde moraalwetenschapper

Moraalwetenschappelijk onderzoek is belangrijk in tal van normatieve domeinen, zoals de bio-ethiek, seksuele en relatie-ethiek, de politiek, economie, ecologie, pedagogie, etc. Dat geldt ook voor de theoretische (meta-)ethiek, waar theorievorming in aansluiting kan gebeuren op multidisciplinaire empirisch-wetenschappelijke inzichten en finaal ten dienste staat van maatschappelijke uitdagingen.

Afgestudeerde moraalwetenschappers zijn in staat om abstracte reflectie en concreet wetenschappelijk onderzoek te integreren. Ze kunnen een inschatting maken van de kwaliteit van argumenten die gebruikt worden in debatten over ethische en maatschappelijke fenomenen. Ze hebben inzicht in verschillende manieren van denken, kunnen zich zelfstandig inwerken in menswetenschappelijke onderwerpen en begrijpen het belang van vooronderstellingen in de confrontatie

tussen verschillende perspectieven. Ze zijn bij uitstek geplaatst om te participeren in diverse maatschappelijke debatten. Afgestudeerde moraalwetenschappers zijn dan ook direct inzetbaar als raadgevende, educatieve, onderzoekende en coördinerende werknemers binnen organisaties die een concrete maatschappelijke impact hebben.